

Бордюг І.О.,
студент історичного факультету
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
bordiuh2015@i.ua

Є. ГЕДРОЙЦЬ ТА «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

В статті розглядаються основні складові діяльності Є. Гедройця в якості редактора часопису «Культура». На його сторінках розгорілись гострі літературні, історичні та політичні дебати в період «холодної війни», а представники опозиційних сил країн Варшавського блоку мали можливість публікувати свої напрацювання.

Особлива заслуга Гедройця пов'язується із новою постановкою українського питання та формування кола прихильників своїх ідей. Саме завдяки його концепції, набули особливої підтримки ідеї державності України та польсько-українського примирення. Є. Гедройць разом з однодумцями розробив концепції трансформації Центрально-Східної Європи задля подолання тоталітаризму, встановлення миру та демократичного ладу. Декларовані ним ідеї засуджувались в соціалістичній Польщі, але поступово знаходили все більше підтримки в її опозиційних колах.

Свідченням масштабності та ефективності діяльності Є. Гедройця стало підписання представниками польської, російської, чеської та угорської еміграції «Декларації в українській справі» 1977 р. Ця декларація пізніше стала підґрунтям створення національних держав у ЦСЄ.

Ключові слова: Є. Гедройць, паризька «Культура», «холодна війна», польсько-українські відносини, еміграція, Центрально-Східна Європа.

«Холодна війна», як період протистояння між двома політичними блоками, об'єднаними довкола двох наддержав – Радянського Союзу та США, пов'язувалась із різноманітними викликами, в першу чергу геополітичного, ідеологічного та економічного характеру. Протистояння тривало від моменту завершення Другої світової війни й до руйнації Берлінської стіни, як символу ізоляції радянського блоку та його розвалу. Найчастіше початок «холодної війни» пов'язують із проголошеною у так званій «фултонській» промові У. Черчілля та заміною фашистського ворога на комуністичного та встановлення «залізної завіси» через Європу, від Балтійського до Адріатичного моря. Окресленому простору Міжмор'я віднині надавалось особливого значення як в політичній практиці так і в нових проектах, які з'являлись перш за все в колах політичної еміграції. Містом, особливою приязним до польських (й не лише) емігрантів від ХІХ ст. залишався Париж, цей статус він зберіг й у період «холодної війни». Саме з Парижем та його

передмістями пов'язувався тривалий та плідний період діяльності Є. Гедройця.

Він походив зі старовинного литовського княжого роду Гедройців. Народився майбутній редактор у Мінську, а згодом переїхав до Варшави, де вступив до університету, в якому вивчав історію та право. Саме в студентські роки Є. Гедройць уперше прилучився до редакторської діяльності у кількох молодіжних часописах. Після завершення війни він потрапив до Риму, де разом з однодумцями зміг знайти кошти на відкриття друкарні. Саме там виникла ідея створення часопису «Культура». Втім, труднощі спонукали його переїхати до Парижу. Там «Культура» доволі швидко набула популярності серед численної польської еміграції – поляків, які не хотіли жити в умовах комуністичної окупації.

Дослідженням ідей та діяльності Є. Гедройця займались О. Охріменко [4], М. Сеніч [6], О. Морозова [3], Ю. Поляковська [5]. М. Генік [2] в своїй праці підіймає питання налагодження стосунків між емігрантськими колами країн ЦСЄ та проголошення «Декларації в українській справі» за посередництвом Є. Гедройця.

Б. Бердиховській [1] належить впорядкування листувань Редактора з українськими та польськими інтелектуалами.

Паризька «Культура» заснована Є. Гедройцем у 1947 р. розвивала політичну лінію попередніх видань редактора. Зокрема, він лишався прибічником ідей прометеїзму, які пов'язувались із діяльністю Ю. Пілсудського на підтримку народів колишньої Російської імперії задля спільної боротьби проти СРСР та створення національних держав. Запропонована Є. Гедройцем концепція передбачала міжнаціональне примирення народів ЦСЄ, спільну боротьбу за незалежність, подолання тоталітаризму та формування нової структури безпеки регіону, в якому суверенній Україні надавалось особливе значення. Фактично Є. Гедройць запропонував приклад альтернативного мислення в умовах «холодної війни» [4, с. 197].

Процес польсько-українського примирення, на думку Є. Гедройця, полягав у вирішенні таких основних проблем: утворення української державності, розв'язання суперечок щодо кордонів, національних меншин та подолання міжнаціональних стереотипів й ворожнечі.

Запорукою міжнародної безпеки ЦСЄ стало б створення незалежної української

держави, в цьому Є. Гедройць вбачав можливість змінити невідгідний геополітичний устрій регіону, зупинити російський імперіалізм та ослабити радянське поневолення й тоталітаризм.

Гедройць був ініціатором польсько-українського діалогу в еміграції. Він співпрацював з видатними українськими діячами, сприяючи розвитку українського національного руху. Серед його українських співробітників були публіцист і політолог Б. Осадчук, советолог Б. Левицький, історик І. Лисяк-Рудницький, журналіст І. Кедрин-Рудницький, редактор «Сучасності» Іван Кошелівець, есеїст Ю. Шерех-Шевельов, письменник І. Багрянний, поет Євген Маланюк та ін. [6, с.237].

Вагомим внеском у справу польсько-українського примирення стало ініційоване Є. Гедройцем у 1959 р. видання антології української літератури 20–30-х рр. «Розстріляне відродження». Сам термін також був запропонований та введений до наукового обігу з легкої руки Редактора.

Від початку свого створення «Культура» поширювала в польському суспільстві заклики підтримати ідею української державності й відмовитись від анексіоністських планів. В період популярності ідеї Міжмор'я (федерації народів, що мешкали на територіях між трьома морями – Адріатичним, Балтійським і Чорним) – «Культура» виступала за надання українському народові права на участь у майбутній федеративній спільноті.

Тривалий час точились дискусії щодо проблеми кордонів. У зв'язку з цим колектив «Культури» проголосив принцип непорушності повоєнних кордонів, опублікував лист і висловив підтримку пропозиції о. Юзефа Маєвського відмовитись від польських претензій на Львів і Вільнюс: «Так само, як ми, поляки маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці – Львова... Тож нехай литовці, яким випала гірша доля ніж нам, тішаться своїм Вільном, а у Львові нехай майорить синьо-жовтий прапор». Щоправда цей лист викликав масу критики й навіть звинувачення у державній зраді на адресу автора та редакції [3, с.76].

Першим текстом, який зробив предметом живої дискусії проблему польсько-українських стосунків, був нарис польського письменника Юзефа Лободовського «Проти почвар минулого», який було опубліковано у 1952 р.

Поширюючи на сторінках «Культури» ідеї утворення Федерації Центрально-Східної Європи публіцист пропонував надати Східній Галичині статус польсько-українського кондомініуму. Спільне управління повинно було б здійснюватися на засадах повної рівноправності населення та збереження однакових форм зв'язку з Києвом і Варшавою. В такому випадку, на думку Ю. Лободовського, ця земля, замість того, щоб бути прірвою, мала шанс стати мостом між двома народами [5, с.45].

Реакцією у відповідь на розпочату Ю. Лободовським дискусію стала стаття «Українська справа», фахівця з української та східної проблематики Влодзімежа Бончковського – польського публіциста, в різний час – редактора кількох видань. Ця стаття, за словами Гедройця, стала спробою збалансувати дискусію, яку викликала стаття Лободовського [5, с. 44]. Стаття містила екскурс у польську-українську історію, висвітлювала два русла польсько-українських відносин: з одного боку – відкрита й відверта боротьба, а з іншого – підпільна співпраця, спрямована на прийняття історичних рішень. Публікація викликала жвавий інтерес як з боку поляків, так і з боку українців. Зокрема про неї писали часописи, що видавались емігрантськими колами в Західній Європі: «Українські вісті», «Український самостійник», «Сучасна Україна». Проте пізніше Редактор змушений був відмовитись від федералістських концепцій, оскільки інтелектуальні кола подекуди трактували їх як нову форму польського імперіалізму [5, с. 45].

Значний вплив на зміст та розвиток теоретичних основ трансформації Центрально-Східної Європи мала концепція УЛБ (Україна–Литва–Білорусь), яку запропонував видатний польський публіцист Юліуш Мєрошевський у 1974 р. Ця концепція передбачала політичні зміни на територіях трьох сусідів Польщі, які уможливили б подальші перетворення у всьому макрорегіоні. В російсько-польському протистоянні на територіях УЛБ, на думку Ю. Мєрошевського, Польща прирікалась або на імперіалізм, або на становище сателіта. Адже домінування на цих землях забезпечувало великодержавний статус обом державам. На думку публіциста, для встановлення в Європі миру і свободи необхідно позбутись як від російського, так і від польського імперіалізму. Він закликав обидві держави відмовитись від своїх імперських амбіцій. Надавши народам УЛБ права на

самовизначення, вже неімперіалістичні Польща та Росія зможуть досягти домовленостей та впорядкувати свої відносини [4, С. 198-199].

Гельсінська конференція каталізувала діяльність опозиційних сил у країнах ЦСЄ та Радянському Союзі. Їхня ідеологія, що ґрунтувалась на міжнаціональному примиренні, спільності визвольної боротьби і створенні нової системи безпеки, перегукувались з основними ідеями концепції Є. Гедройця. Опозиційні сили Польщі – «Солідарність», Конфедерація незалежної Польщі, Польське незалежницьке порозуміння, Ліберально-демократична партія «Незалежність» - декларували необхідність подолання ксенофобії у власному народі та підтримки прагнень українців до незалежності. Протягом 1980-х рр. відбулося налагодження контактів між польською та українською опозиціями й узгодження ними питань кордонів, національних меншин, антитоталітарної боротьби [6, с.240].

Діяльність «Культури» сприяла зростанню інтересу польської громадськості до української тематики. Опозиційні видання – «Krytyka», «Obóz», «Nowa Koalicja», «Spotkania», «Międzymorze», «ABC», «Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński» – порушували низку складних питань українсько-польських взаємин ХХ ст. Зміни у ставленні польського суспільства до східних сусідів значною мірою відбулися під впливом книги Б. Скарадзінського “Білоруси, литовці, українці – вороги чи брати?”, яка мала сім перевидань і була перекладена українською мовою [6, с.240].

У травні 1977 р. «Культура» опублікувала «Декларацію в українській справі». Вона проголошувала шкідливість імперіалізму як для інтересів гнобленої нації, так і для нації-носія. Згадувалось і про кривди завдані українцям польським імперіалізмом. Радянський Союз оголошувався останньою колоніальною імперією і заявлялось про невідворотній кінець його анахронічного існування. Імперська структура СРСР поділялось на два ступені поневолення: статус «обмеженої суверенності» у т. зв. народних демократіях Центрально-Східної Європи та статус повної відсутності суверенності у республіках, що входять до складу СРСР. Перші піддаються советизації, але не є русифікованими. Інші є советизовані та все більше русифікуються [2, с.215]..

Долі одних та інших тісно пов'язані між собою, і не буде вільних поляків, чехів та

угорців без вільних українців, білорусів, литовців і росіян. Без росіян вільних від своїх імперських амбіцій. Пріоритетність українського питання аргументувалась тим, що українці є найбільшим поневоленим народом, який так само, як литовці вперто прагнуть вибороти право на власне державне існування [2, С.215-216].

Декларацію підписано 14 представниками російської, польської, угорської і чеської еміграції: А. Амальрік, В. Буковський, З. Бирський, Ю. Чапський, Є. Гдройць, Н. Горбанєвська, Г. Герлінг-Грудзінський, Ю. Лободовський, В. Максимов, Т. Мераі, Д. Моравський, В. Некрасов, О. Смоляр та П. Тігрід [2, с.216]

Ця декларація стала передумовою зближення українського та російського еміграційних середовищ. Це дало змогу 30 вересня 1979 р. у Вашингтоні підписати спільну заяву, в якій йшлося про взаємне визнання права на державну незалежність обох народів, реальність загрози русифікації та проголошення необхідності суспільної, культурної й релігійної автономії національних меншин у Росії та Україні. Російська сторона визнала за собою обов'язок сприяти процесу боротьби за створення незалежної та демократичної української держави. З українського боку заяву підписали: Михайло Воскобійник, Степан Процик, Роман Ільницький, Ростислав Хомяк, Марта Богачевська-Хомяк, Роман Барановський, Дмитро Корбутяк, з російського: Владімір Максимов, Владімір Буковський, Наталія Горбанєвська. Згодом до них приєднались Віктор Некрасов, Ернест Неівестний, Валерій Чалідзе, Павел Літвінов [2, с. 220].

Таким чином, можемо констатувати особливу роль головного редактора паризької «Культури» Є. Гедройця у поширенні ідей польсько-українського примирення, перегляді кордонів та вирішенні протиріч у політиці країн Центрально-Східної Європи, у налагодженні діалогу з російською еміграцією, популяризації української літератури та підтримці українців у їх прагненні до незалежності. Є. Гедройць, його оточення, автори та дописувачі «Культури» стали тим середовищем, завдяки якому, не в останню чергу, пришвидшився процес завершення «холодної війни», який призвів до руйнації Радянського Союзу та проголошення незалежності його колишніх республік. Свою символічну роль в цьому процесі відіграв і Париж. Саме тут було офіційно задокументовано закінчення «холодної війни» під час наради Голів держав та урядів ОБСЄ у «Паризькій хартії для нової Європи» від 21

листопада 1990 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бердиховська Б. Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950-1982 років. – К. : Критика, 2008. – 752 с.
2. Генік М. Роль “Декларації в українській справі” 1977 року в досягненні польсько-українського примирення / Микола Генік // Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 212–221.
3. Морозова О. С. Ідея незалежності в діяльності Є.Гедройця. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/86210/81803>.
4. Охріменко О. С. Історичні погляди Єжи Гедройця. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11520/1/Okhrimenko.pdf>.
5. Поліковська Ю. Україна на шпальтах паризької «Культури» в 1950-х роках. Наукові виклади - №2. 2014. – С. 43-47.
6. Сеніч М. Погляди Єжи Гедройця на польсько-українське примирення. Проблеми слов'язнознавства. - №59. – 2010. – С.236-242.

Bordjug I. JERZY GIEDROYC AND THE UKRAINIAN QUESTION IN THE COLD WAR PERIOD

Despite efforts of the Soviet Union authorities to make Ukraine an integral part, historical circumstances and prominent personalities have influenced preservation of memory of its history and political ambitions. The end of the Second World War led to redistribution of spheres of influence between the two superpowers. Their relationships for a long period were characterized as the Cold War. In difficult conditions of ideological and political confrontation, several emigrant centers were formed; Paris was one of the most influential ones. Prolonged journalistic and socio-political activity of a brilliant intellectual Jerzy Giedroyc is associated with the French center of Polish emigration

The article deals with the main components of Jerzy Giedroyc' activity as the editor of the journal "Culture". In fact, until the destruction of the Soviet Union, the journal remained the most authoritative in émigré and dissident circles. On its pages there was an intense literary, historical and political debate, and the representatives of the opposition forces of the Warsaw Pact were able to publish their work.

The particular Giedroyc' merit is associated with a new formulation of the Ukrainian issue and the formation of the circle of supporters of its ideas. Due to his conception, the idea of Ukraine statehood received special support; it joined the efforts of Ukrainians and Poles to implement independence. The cooperation of the editor of "Culture" with the Ukrainian emigration was extremely productive, the term "Executed Renaissance", as well as the idea of creating an anthology of works of representatives of this generation, belong to him.

Jerzy Giedroyc together with accomplices developed the conception of the Central and Eastern Europe transformation to overcome totalitarianism, establish peace and democratic order. The pages of "Culture" published material substantiating the conceptions of the federation of the countries of the Inter-Sea (a federation of territories between the three seas - the Adriatic, Baltic and Black).

Jerzy Giedroyc's ideas were condemned in socialist Poland, and they were absolutely seditious in the Soviet Union. Despite ambiguous attitude towards the idea of the Ukrainian independence among the Polish figures, gradually, thanks to Jerzy Giedroyc activity, it found support in opposition circles of Poland.

The evidence of efficiency of Giedroyc's activity was «The Declaration on the Ukrainian Cause» signed by the representatives of the Polish, Russian, Czech and Hungarian emigration in 1977. The declaration later became the basis for the establishment of the national states in the CEE.

Key words: Jerzy Giedroyc, the journal "Culture", the Cold War, emigration, the CEE.

Bordiuh I. JERZY GIEDROYC I KWESTIA UKRAIŃSKA POD CZAS „ZIMNEJ WOJNY”

W artykule rozpatrują się podstawowe składowe działalności Jerzego Giedroycia jako redaktora czasopisma „Kultura”. Na łamach czasopisma roznieciły się ostrzejsze dyskusje literackie, historyczne i

debaty polityczne pod czas „zimnej wojny”, a przedstawiciele sił opozycyjnych państw układu Warszawskiego mieli możliwość opublikować swoje opracowania.

Szczególne zasługi Giedroycia związane jest z ponownym ujęciem kwestii ukraińskiej i formowaniem kręgu zwolenników swoich idei. Właśnie zawdzięczając jego koncepcji, nabyły szczegółowego wsparcia ideę państwowości Ukrainy i polsko-ukraińskiego sprzymierzenia. Jerzy Giedroyc wraz ze swoimi zwolennikami opracował koncepcji transformacji Europy Centralno-Wschodniej dla obalenia totalitaryzmu, ustanowienia pokoju i ładu demokratycznego. Deklarowane przez niego idee były osądzone w Polsce socjalistycznej, lecz stopniowo odnajdowały więcej poparcia w jej kręgach opozycyjnych.

Świadectwem efektywności i sięganiem na dużą skalę działalności Jerzego Giedroycia stało podpisanie przedstawicielami polskiej, rosyjskiej, czeskiej i węgierskiej emigracji „Deklaracji w sprawie ukraińskiej” 1977 r. Ta deklaracja później stała podłożem stworzenia państw narodowych w ECW.

Słowa kluczowe: Jerzy Giedroyc, paryska „Kultura”, „zimna wojna”, relacje polsko-ukraińskie, emigracja, Europa Centralno-Wschodnia.

ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВО- ТА НАЦІОТВОРЕННЯ В КРАЇНАХ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ (1914-2018 РР.)

УДК 94(100) «1914/1918»
DOI 10.33287/10183

Венгерська В.О.,